

Алла ПРИЙМАК

**МОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ТА
ЕМОЦІЙНОСТІ У ЩОДЕННИКОВИХ ТЕКСТАХ
НА СИНТАКСИЧНОМУ РІВНІ
(НА МАТЕРІАЛІ «ДНЕВНИКА» Т. Г. ШЕВЧЕНКА)**

У статті розглянуто мовні засоби вираження найпоширеніших конструкцій експресивного синтаксису, вжитих у мало досліджених щоденникових текстах великого українського поета Тараса Григоровича Шевченка

Ключові слова: експресивність, емоційність, авторська оцінка, синтаксична конструкція, щоденниковий текст

Велика роль публіцистики в житті сучасного суспільства визначила стійкий дослідницький інтерес до неї мовознавців (В. Г. Костомаров, А. І. Мамалига, О. М. Ломов, К. О. Рогова, Г. Я. Солганік та ін.) У руслі нових досліджень семантичних, структурних, прагматичних та інших засобів публіцистичних текстів різних стилів і жанрів найменш вивченими залишаються тексти щоденників. Між тим, мовна майстерність, яку виявляють їх автори – відомі майстри слова – цікава і сама по собі, і як носій культурної та історичної інформації, і як зразок відточування стилю.

Метою даної розвідки є дослідження особливостей синтаксичної організації щоденникових текстів Т. Шевченка в аспекті емоційно-експресивному.

Щоденник геніального українського поета є цінним ключем до розуміння його як особистості і громадянина, а також творчої складової натури автора (живопис, поезія, публіцистика). І хоча Т. Шевченко вів щоденникові записи лише один рік і один місяць – з 12 червня 1857 року до 13 липня 1858 року, – у них він повно, глибоко, вкрай емоційно змалював свій внутрішній світ, риси характеру, ставлення до близьких людей. Зі сторінок щоденника читачеві стає відомо про тяжке повсякденне життя рекрутів, любов поета до батьківщини – милої його серцю України – до народу, друзів, яких він називає «други мои бесценные» (М. В. Гоголя, О. І. Герцена, М. Є. Салтикова-Щедріна, М. Г. Чернишевського та ін.); є також роздуми про творчість, літературні погляди, державний устрій. Тяжко переживає Т. Шевченко через заборону йому писати і малювати. Поет записує: *«Если бы я был изверг, кровопийца, то и тогда для меня удачнее казни нельзя было придумать, как сослать меня в Отдельный оренбургский корпус солдатом. Вот где причина моих невыразимых страданий. И ко всему этому мне ещё*

запрещено рисовать. Отнять благороднейшую часть моего существования!» (щоденниковий запис від 19 червня 1857 р.)

Яку моральну силу треба було мати, щоб у таких умовах не зламатися, не озлобитися, а зберегти гідність, віру у людей, бажання жити і творити!

Багатьом відомо, що український поет Т. Шевченко вів свій щоденник на російській мові. Щоби не руйнувати структурну організацію щоденникових записів і максимально точно передати їх смислове та емоційно-експресивне навантаження, усі цитати наводимо мовою оригіналу.

Мовленнєва експресія – ознака тексту (у тому числі і щоденникового), що передає смисл зі збільшеною інтенсивністю, виражає внутрішній стан мовця. У результаті – суттєво підсилюється емоційне або логічне навантаження висловлювання¹. Саме мовні одиниці, «основною функцією яких є експресія, тобто підсилення впливу за рахунок образності, емоційності, оцінності тощо»², у першу чергу, сприяють створенню прагматичного ефекту тексту, передають емоційний стан автора, його ставлення до описуваних осіб, подій, фактів та доносять задану ним емоційну напруженість до читача.

Питання про сутність емоційності та експресивності належать до центральних у сучасному мовознавстві (В. Адмоні, І. В. Арнольд, Ш. Баллі, В. В. Богуславський, М. М. Кожина, В. А. Маслова, В. М. Телія, В. І. Шаховський, Т. В. Матвєєва та ін.). Доведено, що емоційна складова висловлювання допомагає передати почуття, експресивно підсилює виразність і зображальність тексту.

Розглянемо деякі синтаксичні конструкції, які активно використовує Т. Шевченко у своєму щоденнику для характеристики людей, фактів, подій, що відбулися в його житті.

Вставні і вставлені конструкції.

Ці поліфункціональні одиниці у публіцистичному тексті мають потужний комунікативний потенціал, і хоча вони є синтаксично ізольованими, у смислового відношенні – пов'язані з широким мовленнєвим контекстом. Вставні слова, словосполучення, речення, за допомогою яких здійснюється модальна та емоційно-експресивна оцінка повідомлення, викладеного у тому чи іншому щоденниковому тексті, одночасно є його семантичним і формальним засобом зв'язку. А оскільки «побічною функцією

¹ Арнольд И. В. Интерпретация художественного текста: типы выдвигения и проблемы экспрессивности // Экспрессивные средства английского языка: Сб. научных работ / Ред. И. В. Арнольд. – Л.: ЛГПИ, 1975. – С. 15.

² Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1987. – С. 24.

багатьох модальних слів є союзна³, то вони додатково виступають і як «один із засобів, характерних саме для зв'язку між самостійними реченнями»⁴.

В «Дневнике» вставні конструкції найчастіше виконують такі функції:

а) містять суб'єктивне ставлення автора до сказаного:

– *И вчера только – спасибо старику Зигмонтовскому – он объяснил мне важность этой нехитрой посуды во время плавания по речной воде* (щоденниковий запис від 30 червня 1857 р.).

– *Молодой, свежий, румяный толстяк (я, не знаю почему, особенно верую в доброкачественность подобного объёма и колорита людей)* (щоденниковий запис від 2 липня 1857 р.).

б) модальну:

– *В прежние годы, в эти истинно критические дни, со мною этого не было. Не было, однако же, и того, не в похвалу будь сказано, чтобы я прятался под кровом стонов и воздыханий* (щоденниковий запис від 20 червня 1857 р.).

– *Для этого, я думаю, достаточно будет двух лет прилежного занятия* (щоденниковий запис від 26 червня 1857 р.).

– *Но офицеры, которым отдано всё, все человеческие права и привилегии, чем же они разнятся от бедняка солдата? (Я говорю о Новопетровском гарнизоне)* (щоденниковий запис від 14 червня 1857 р.).

– *Жалкое желание. Грустный результат. И этот человек мечтал ещё равняться с Карлом Великим! (Так обыкновенно называл К. Брюллова В. А. Жуковский)* (щоденниковий запис від 10 липня 1857 р.).

в) логічного оформлення речення:

– *Во-первых, потому, что я её никогда не начитаюсь до отвалу. А во-вторых, потому, что поля книги испачканы нелепыми замечаниями* (щоденниковий запис від 17 червня 1857 р.).

– *Та же самая мучительная холодная дрожь пробежала по моему существу... Одним словом, я превратился в ничто* (щоденниковий запис від 25 червня 1857 р.).

– *Я и прежде не был даже и посредственным живописцем. А теперь и подавно. Десять лет неупражнения в состоянии сделать и из великого виртуоза самого обыкновенного, кабацкого, балалаешника. Следовательно, о живописи мне и думать нечего* (щоденниковий запис від 26 червня 1857 р.).

г) пояснення, уточнення, конкретизації:

³ Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 81.

⁴ Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика. – М. : Высшая школа, 1973. – С. 103.

– *И что нравственного в подобных досугах, если они написаны с натуры (я книги не читал)? А если же это просто сочинение, т.е. фантазия, то понять – какая цель подобной фантазии?* (щоденниковий запис від 14 червня 1857 р.);

– *Дождь (весьма редкое явление) помешал мне возвращаться на огород, и я остался обедать у Мостковского* (щоденниковий запис від 16 червня 1857 р.);

– *То же самое чувство, что и в прежние годы, чувство – нет, не чувство, а мёртвое бесчувствие – охватило меня при взгляде на эту деревянную выкрашенную фигуру* (щоденниковий запис від 25 червня 1857 р.).

Іноді різні за значеннями і функціями вставні і вставлені слова або речення об'єднуються в одній складній синтаксичній конструкції, великій за обсягом. Наприклад:

– *Когда-то давно, – в 1836 году, если не ошибаюсь, – я до того был очарован рассказами об этом волшебном празднике, что, не спросив хозяина (я был тогда в ученье у маляра или так называемого комнатного живописца, некоего Ширяева – человека грубого и жестокого) и пренебрегая последствиями самовольной отлучки (я знал наверно, что он меня не отпустит), с куском чёрного хлеба, с полтиной меди в кармане и в тиковом халате, какой обыкновенно носят ученики-ремесленники, убежал с работы прямо в Петергоф на гулянье...* (щоденниковий запис від 1 липня 1857 р.).

Окличні і питальні конструкції.

Вони дуже широко представлені в «Дневнике» Т. Шевченка і свідчать про постійний пошук автора, внутрішню боротьбу, глибокий аналіз власного життя та життя оточуючих, а також подій, різних ситуацій, що склалися, та мають яскраво виражену емоційно-експресивну забарвленість. За їх допомогою автор передає:

а) свій емоційний стан:

– *Неужели от 16 апреля до сих пор не могли сделать в корпусном штабе насчёт меня распоряжение? Холодные, равнодушные тираны! Вечером возвратился я в укрепление и получил приказание от фельдфебеля готовиться к смотру. Это результат давно ожидаемой почты и с таким трепетом ожидаемой свободы. Тяжело, невыразимо тяжело!* (щоденниковий запис від 18 червня 1857 р.)

– *На сердце страшная тоска, а я себя шуточками спотешаю!* (щоденниковий запис від 29 червня 1857 р.).

– *И я в этом омуте, среди этого нравственного безобразия, седьмой год уже кончаю. Страшно!* (щоденниковий запис від 16 червня 1857 р.)

– *Правда, в продолжение этих десяти лет я видел даром то, что не всякому и за деньги удастся видеть. Но как я смотрел на*

всё это? Как арестант смотрит из тюремного решётчатого окна на весёлый свадебный поезд (щоденниковий запис від 13 червня 1857 р.).

– *С недавнего времени мне начали грузиться во сне знакомые, давно невиданные предметы. Скоро ли увижу всё это я наяву?* (щоденниковий запис від 18 червня 1857 р.)

– *Стихи оказались почти одной доброты с прежними моими стихами. Но это ничего; даст бог, вырвусь на свободу, и они у меня потекут плавнее, свободнее и проще и веселее. Дождусь ли я этой хромой волшебницы свободы?* (щоденниковий запис від 20 червня 1857 р.)

– *Сегодня ожидают пароход с почтой из Гурьева. И никто его не ожидает с таким трепетным нетерпением, как я. Что если не привезёт он мне так долго ожидаемой свободы? Что я тогда буду делать?* (щоденниковий запис від 27 червня 1857 р.)

б) різноманітні емоційні оцінки:

– *Разочарованный будущий тесть тоже в жару негодования хватил своего милого зятя чубуком по лбу, да так хватил ловко, что кровь полилась с благородного чела. Но чтобы не показать соседям, что между ними вышло контро, они принялись вдвоём бить собаку. **Бедная собака!*** (щоденниковий запис від 16 червня 1857 р.)

– *Сатрап грабит вверенный ему край и дарит своим распутным прелестницам десятитысячные фермуары, а они прославляют его щедрость и благодеяния. **Мерзавцы!*** (щоденниковий запис від 20 червня 1857 р.)

– *Милое уединение! Ничего не может быть в жизни слаще, очаровательнее уединения. Особенно перед лицом улыбающейся цветущей матери природы* (щоденниковий запис від 17 червня 1857 р.)

– *Для этого важного грядущего события мне сегодня пригоняли амуницию. **Какое гнусное грядущее важное событие! Какая бесконечная и отвратительная эта пригонка амуниции!*** (щоденниковий запис від 19 червня 1857 р.)

– *Мне кажется, что я точно тот же, что был и десять лет тому назад. Ни одна черта в моём внутреннем образе не изменилась. **Хорошо ли это?** Хорошо. По крайней мере, мне так кажется* (щоденниковий запис від 20 червня 1857 р.)

В «Дневнике» нерідко вживаються питально-окличні конструкції (або оклично-питальні). Такі структури, крім емоційно-експресивної насиченості, можуть додатково містити ще й авторську оцінку.

– *Неужели и ж это ещё не в последний раз меня выведут на площадь, как бессловесное животное, напоказ? **Позор и унижение!*** (щоденниковий запис від 19 червня 1857 р.)

– *Сколько изящнейших о, доступных только богачам, копилось бы в мрачных галереях без твоего чудотворного резца? Божественное признание гравёра!* (щоденниковий запис від 26 червня 1857 р.)

– *Мрачная, отвратительная перспектива! А если, паче чаяния, привезёт эту ленивую колдунью свободу? О, какая радостная, какая светлая перспектива!* (щоденниковий запис від 27 червня 1857 р.)

Парцельовані конструкції.

Одним із найефективніших засобів актуалізації смислу висловлювання є парцеляція, при якій певний компонент речення відчленовується від основної структури і оформлюється як окрема синтаксична одиниця. Парцеляти доповнюють емоційну насиченість висловлювання, надають йому більшої виразності, тому виконують особливі комунікативні функції, так як вони завжди різко акцентовані та рематизовані⁵. В «Дневнике» Т.Г. Шевченка парцельованими частинами частіше виступають головні члени речення:

– *Распространяет посредством гравюры славу славных художников, распространяет в обществе вкус и любовь к доброму и прекрасному – это чистейшая, угоднейшая молитва человеколюбцу богу. И усиленно бескорыстная услуга человеку* (щоденниковий запис від 26 липня 1857 р.)

– *Она счастливо переменилась, потолстела и как будто помолодела. И ударились в ханжество...* (щоденниковий запис від 17 березня 1857 р.)

– *Но исполнение её оказалось мне не по силе. Нужна ловкая, меткая, верная, а главное – не карикатурная, скорей драматический сарказм, нежели насмешка. А для этого нужно прилежно поработать. И с людьми сведущими посоветоваться.* (щоденниковий запис від 26 червня 1857 р.)

другорядні члени речення:

– *Хорошо должно быть воспитание? Бесчеловечное воспитание. Зато дешёвое. А главное, скорое* (щоденниковий запис від 14 червня 1857 р.)

підрядні предикативні частини:

– *Так оно для меня опоздало, и я до сих пор не могу возвратить ему прежнего значения. Потому что я до сих пор вижу только мерзавцев под фирмою несчастных* (щоденниковий запис від 25 червня 1857 р.)

Повтор.

Цей засіб завжди доповнює висловлювання експресивним відтінком, акцентуючи або інтенсифікуючи його певний смисл.

⁵ Лингвистический энциклопедический словарь... – С. 369.

Крім того, повтор – «це засіб реалізації ідеї тексту, ... сигнал, що веде до розгадування ідеї тексту»⁶.

Тарас Шевченко у своєму щоденнику дуже активно використовує повтори слів, їх граматичних форм або однокорених утворень.

– *Грустно, невыразимо грустно!* (щоденниковий запис від 9 липня 1857 р.)

– *Ветер всё тот же. Тоска та же самая* (щоденниковий запис від 10 липня 1857 р.)

– *Нужен опыт и опыт...* (щоденниковий запис від 10 липня 1857 р.)

– *А свобода моя где-нибудь с дельцом-писарем в кабаке гуляет. И это верно, верно...* (щоденниковий запис від 29 червня 1857 р.)

– *Ночь. Лунная, тихая, волшебная ночь* (щоденниковий запис від 28 липня 1857 р.)

– *Я был всегда против переделок и эту переделку пошёл смотреть от нечего делать. И что же? Переделка оказалась самою мастерскою переделкою, а исполнение неподражаемо, особенно сцены второго акта и последняя сцена третьего были так естественно трагически исполнены, что хоть бы и самому гениальному артисту – так в пору. Исполняют тебе, господин Владимиров, исполняют тебе, и тетенька Трусова* (щоденниковий запис від 12 грудня 1857 р.)

– *Сделал визитацию В.И. Далю. И хорошо сделал, что я, наконец, решился, на эту визитацию* (щоденниковий запис від 17 листопада 1857 р.)

– *Три дня сряду нечаянности, и самые приятные нечаянности* (щоденниковий запис від 3 грудня 1857 р.)

– *Сегодня сделал я визит вдохновенному моему виртуозу Татариннову и видел у него, чего я также не воображал увидеть в Нижнем. Я видел у него настоящего великолепнейшего Гюдена* (щоденниковий запис від 2 грудня 1857 р.)

– *Князь прочитал нам своё «Впечатление после боя». Неважное впечатление. После «Впечатления» зашла речь о переводах Курочкина из Беранже, и я прочитал им наизусть не перевод, а собственное произведение* (щоденниковий запис від 29 листопада 1857 р.)

У даному матеріалі розглянуто найпоширеніші конструкції експресивного синтаксису, які допомагають підійти до розуміння поглядів, симпатій відомого українського поета, його світосприйняття, творчої манери, способу життя, уподобань та інших важливих рис. Зазначимо, що щоденникові тексти –

⁶ Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста. – Минск : Вышайшая школа, 1997. – С. 66.

специфічні, тому при їхньому аналізі необхідно враховувати проблему адекватного сприйняття їх читачем, а також фактор оцінки, адже мовлення у своїй комунікативній функції виступає не лише для обміну думками, але й виражає різноманітні емоції автора та впливає на емоційну сферу комунікантів.

Таким чином, урахування експресивного фактора пов'язане з проблемою людини, невід'ємною умовою життєдіяльності якої є мова в різних аспектах її системних проявів і функціонального призначення, серед яких, у першу чергу, виділяється здатність реалізувати її емоційно-експресивний, когнітивний, прагматичний та інші потенціали.

Нашою подальшою розвідкою може стати дослідження особливостей ідіостилю Тараса Григоровича Шевченка, який безперечно, формувався і відточувався, у тому числі, і завдяки його щоденнику.

Алла Приймак

Языковые средства реализации экспрессивности и эмоциональности в дневниковых текстах на синтаксическом уровне (на материале «Дневника» Т. Г. Шевченко)

В статье рассмотрены языковые средства выражения наиболее часто употребляемых конструкций экспрессивного синтаксиса в мало исследованных дневниковых текстах великого украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченко

Ключевые слова: *экспрессивность, эмоциональность, авторская оценка, синтаксическая конструкция, дневниковый текст.*

Alla Priymak

The language means of the expression and the emotional in the diary texts on the syntax level (on the material «The Diary» T.G. Shevchenko)

In the article the language means of expression most of the often used constructions of expressive syntax are considered in the diary texts of the great Ukrainian poet Taras Shevchenko

Keywords: *expressivity, emotionality, authorial estimation, syntactic construction, diary text*